
***ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО***

УДК 349.6

У.В. Антонюк

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри трудового,
екологічного, земельного та
аграрного права Прикарпатського
юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

**ГАРАНТІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ: ПРОБЛЕМИ НАУКОВОЇ ТА
НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ**

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільних відносин в Україні у контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів екологічний правопорядок значною мірою залежить від рівня забезпечення екологічних прав. По суті, забезпечення екологічних прав, як і будь-яких прав, представляє собою певні механізми (інструменти), спрямовані на їх здійснення у повному обсязі та всебічну реалізацію [1, с. 109-110]. У теорії екологічного права забезпечення екологічних прав здійснюється через призму конкретних юридичних гарантій як сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів, які спрямовані на фактичну реалізацію прав людини, на усунення причин і перешкод їх обмеження, ненадійного здійснення і захист від порушення [2; 3]. Тобто, це певні механізми, які допомагають здійснити відповідні права. Без гарантії права стають ілюзорними і не мають ніякої цінності ні для особи, ні для суспільства.

Метою даного дослідження є аналіз наукових підходів та чинного екологічного законодавства України на предмет виокремлення та диференціації гарантій забезпечення екологічних прав. Слід відмітити,

що проблемі забезпечення екологічних прав в Україні свою увагу приділяли і продовжують приділяти представники найпрестижніших вітчизняних наукових шкіл екологічного права, зокрема: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова, А.П. Гетьман, І.І. Каракаш, Н.Р. Кобецька, В.В. Костицький, М.В. Краснова, Н.Р. Малишева, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга тощо. Водночас, відсутні комплексні теоретико-методологічні дослідження саме проблем наукової та нормативно-правової диференціації гарантій екологічних прав, що й зумовлює актуальність даної статті.

Виклад основного матеріалу. У теорії держави і права гарантії екологічних прав за своєю юридичною природою є різновидом гарантій прав та свобод людини і громадянина. Тому, загальні підходи, які лежать в основі класифікації гарантій прав в цілому, на наше переконання, можна застосувати і до гарантій екологічних прав. Так, О.Ф. Скакун усі гарантії прав і свобод людини та громадянина поділяє на міжнародні та внутрішньодержавні (національні) [4, с. 76]. Водночас, національні гарантії прав поділяються на загальні (економічні, соціальні, політичні, ідеологічні) та власне юридичні (конституційні, галузеві, гарантії реалізації, гарантії охорони, гарантії захисту) [4, с. 76-77], а міжнародні – на загальнолюдські (всесвітні) та регіонально-континентальні [4, с. 78]. Слід відмітити, що дана концепція диференціації гарантій прав сприймається та підтримується переважною частиною науковців у сфері теорії держави та права.

Для того, щоб здійснити всебічну класифікацію гарантій екологічних прав, спершу вважаємо за необхідне проаналізувати чинне екологічне законодавство на предмет закріплення даних гарантій. Гарантії екологічних прав визначені у ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [5]. Так, до гарантій екологічних прав належать:

а) проведення широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища;

б) обов'язок центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання

шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки;

в) участь громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

д) компенсація в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

е) невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

є) створення та функціонування мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Як бачимо, законодавець не диференціює гарантії екологічних прав, а лише подає їх перелік. При цьому, як неодноразово зазначалось у науковій літературі [2, с. 55; 3, с. 88; 6, с. 44], дані гарантії мають різний юридичний зміст. Більше того, як справедливо відзначає Н.Р. Кобецька, кожна з цих гарантій передбачає систему конкретних заходів, багато з яких вже знайшли відображення в законодавстві і на практиці, проте деякі з них ще законодавчо повною мірою не врегульовані, зокрема, фінансування природоохоронної діяльності [2, с. 55].

Також гарантії екологічних прав визначені у природоресурсному законодавстві України. Це гарантії прав на землю (розділ 5 Земельного Кодексу України [7]), ліси (ст. 24 Лісового кодексу України [8]), надра (ст. 25 Кодексу України про надра [9]), тваринний світ (ст. 25 Закону України «Про тваринний світ» [10]), води (ст. 43 Водного Кодексу України [11]). З огляду на юридичне оформлення і в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», і в поресурсових кодексах та законах, А.П. Гетьман пропонує виділяти загальні та спеціальні гарантії екологічних прав [3, с. 88]. На цьому наукові

дослідження щодо видів гарантій екологічних прав вичерпуються. І хоча на рівні окремих комплексних дисертаційних досліджень вивчалось питання про спеціальні гарантії окремих екологічних прав, зокрема, гарантії права власності на землю в Україні [], їх класифікація залишалась поза увагою наукової думки.

Відправною точкою для виділення критеріїв класифікації екологічних прав вважаємо чинне екологічне законодавство України, де вони закріплені. Зокрема, з огляду на ст. 10 і 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [5], можна виділити наступні види гарантій екологічних прав:

- за суб'єктом реалізації:

А) *гарантії, що їх реалізують органи державної влади*: здійснення державних заходів, які спрямовані на підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; здійснення технічних та інших заходів для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище; здійснення державного контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища тощо;

Б) *самоврядні гарантії* або гарантії, що їх реалізують органи місцевого самоврядування: здійснення заходів, які спрямовані на підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; здійснення технічних та інших заходів для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище; здійснення самоврядного контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища тощо, при цьому слід зауважити, що у п. г) ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [5] вказується лише про державний та громадський екологічний контроль, але з огляду на те, що на органи місцевого самоврядування фактично здійснюють також функцію екологічного контролю і у поресурсовому законодавстві це закріплено, зокрема у ст. 189 Земельного Кодексу України [7], доцільно було б внести доповнення до п. г ст. 10 зазначеного вище Закону [5] у частині включення і самоврядного контролю, який здійснюють органи місцевого самоврядування;

В) *громадські гарантії* або гарантії, що їх реалізують представники екологічно зацікавленої громадськості і громадяни: участь громадян і громадських організацій у діяльності щодо охорони довкілля; громадський контроль за дотриманням природоохоронного законодавства;

- за змістом:

А) *функціональні гарантії* – це гарантії, які пов'язані з реалізацією функцій екологічного управління у сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки; особливістю цих гарантії є їх конвергентний характер, оскільки, з одного боку, вони забезпечують екологічні права, а з іншого – є самостійною функцією управлінської діяльності у сфері охорони навколишнього природного середовища. До даних гарантії належать: проведення широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; здійснення державного, самоврядного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; створення та функціонування мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації тощо;

Б) *попереджувальні гарантії* – це гарантії, які спрямовані на попередження (запобігання) порушення екологічних прав громадян як наслідок невиконання чи неналежного виконання еколого-правових приписів: здійснення державного, самоврядного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища тощо;

В) *компенсаційні гарантії* – це гарантії, які спрямовані на відновлення порушених екологічних прав, до них належать: компенсація в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища тощо;

Г) *зобов'язуючі гарантії* – це гарантії, які покладають обов'язки на

суб'єктів екологічних правовідносин для забезпечення реалізації екологічних прав громадян: обов'язок центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки;

Д) *уповноважуючі гарантії* – це гарантії, які надають додаткові правомочності суб'єктам екологічних правовідносин для забезпечення реалізації екологічних прав громадян: участь громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища; здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; створення та функціонування мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації тощо;

Е) *припинювальні гарантії* – це гарантії, які спрямовані на припинення, зупинення (тимчасову заборону), обмеження, усунення факторів, які перешкоджають чи створюють умови, що ускладнюють чи унеможливають реалізацію екологічних прав: діяльність, яка перешкоджає здійсненню прав громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших екологічних прав, підлягає припиненню у порядку, встановленому законодавством України. До речі, А.П. Гетьман також вказує на те, що дана гарантія носить припинювальний характер [3, с. 88];

- за формами (стадіями) забезпечення:

А) *гарантії реалізації* – це відсутність суб'єктивних перешкод, якими є незнання своїх прав (права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб) чи незнання правових принципів (забезпечення екологічної безпеки є основним обов'язком держави), та наявність об'єктивних засобів і способів, процедур для здійснення та ініціативної реалізації цих прав. До них слід віднести: участь громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони

навколишнього природного середовища;

Б) *гарантії охорони* – це система інститутів і засобів профілактики порушень екологічних прав, недопущення протиправних дій, їх оперативна превенція тощо: здійснення державного, самоврядного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

В) *гарантії захисту* – це система інститутів і засобів щодо відновлення порушених екологічних прав. До них належать: компенсація в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Як стверджує О.Ф. Скакун, захист – це найбільш дієва охорона, другий її ступінь, тому без дії гарантії захисту, неповними будуть і гарантії охорони [4, с. 78];

- за спрямованістю:

А) *гарантії, спрямовані на підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища*: проведення широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища;

Б) *гарантії, спрямовані на запобігання шкідливому впливу господарської діяльності на стан навколишнього природного середовища*: обов'язок центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище тощо;

В) *гарантії, спрямовані на дотримання екологічних вимог*: обов'язок центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки;

Г) *гарантії, спрямовані на дотримання природоохоронного законодавства*: здійснення державного, самоврядного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього

природного середовища;

Д) *гарантії, спрямовані на відновлення порушених екологічних прав та їх захист*: компенсація в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

Е) *гарантії, спрямовані на забезпечення вільного доступу до екологічної інформації*: створення та функціонування мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації;

- за сферами:

А) *гарантії у сфері здійснення господарської діяльності*: при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки: обов'язок центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги;

Б) *гарантії у сфері управлінської природоохоронної діяльності*: здійснення державного та громадського контролю за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; створення та функціонування мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації;

В) *гарантії у сфері застосування законодавства про охорону навколишнього природного середовища*: компенсація в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища тощо.

Окрему увагу слід звернути, на наш погляд, і на Конституцію України [13] і ті конституційні гарантії екологічних прав, що вона закріплює. У даному контексті науковий інтерес становлять ст. ст. 3, 13, 14, 16, 41, 50, 55, 56, 57, 66 тощо Конституції України. Зокрема, на наш

погляд, з аналізу змісту цих статей, конституційні гарантії можна поділити на:

- загальні конституційні гарантії екологічних прав, тобто гарантії, які стосуються забезпечення не лише екологічних, але й інших видів прав (економічних, соціальних, політичних тощо). До них слід віднести: права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними; конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна; кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань; кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної чи моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень;

- спеціальні конституційні гарантії екологічних прав – це гарантії, які пов'язані із забезпеченням суто екологічних прав, зокрема: право власності на землю гарантується; забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи є обов'язком держави; екологічна інформація ніким не може бути засекречена.

Висновки. Таким чином, гарантії екологічних прав мають різний юридичний зміст, багатогалузевий, конвергентний характер. З огляду на це, питання про їх класифікацію є науково обґрунтованим та необхідним.

При цьому, у чинному екологічному законодавстві України подано лише перелік гарантій екологічних прав без їх диференціації, що відкриває широкі можливості наукових шкіл для їх розуміння та інтерпретації. Гарантії екологічних прав можна поділяти на види за різними критеріями, зокрема: суб'єкт реалізації; зміст; форма (стадія) забезпечення; спрямованість; сфера.

Перспективність даного дослідження полягає у необхідності у подальшому комплексно і детально проаналізувати законодавчо закріплені гарантії екологічних прав в Україні.

Література

1. Антонюк У.В. Забезпечення екологічних прав в Україні / У.В. Антонюк // Прикарпатський юридичний вісник. – 2014. – Випуск № 1 (4). – С. 104-108.
2. Кобецька Н.Р. Екологічне право: підручник / Н.Р. Кобецька. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 354 с.
3. Екологічне право: підручник / за заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Право, 2013. – 432 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / О.Ф. Скакун. – [3-тє видання]. – К.: Алерта, 2012. – 524 с.
5. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25 червня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
6. Антонюк У.В. Юридична природа гарантій екологічних прав в Україні / У.В. Антонюк / Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 11-12 квітня 2014 р. – К.: Центр правових наукових досліджень, 2014. – Частина II. – С. 44-47.
7. Земельний Кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-14 зі змінами в ред. від 11 серпня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
8. Лісовий Кодекс України від 21 січня 1994 року № 3852-12 зі змінами в ред. від 27 липня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.
9. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року № 132/94-ВР зі змінами в ред. від 27 липня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/132/94>.
10. Про тваринний світ: закон України від 13 грудня 2001 року № 2894-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2894>.
11. Водний Кодекс України від 06 червня 1995 року № 213/95-ВР зі змінами в ред. від 27 липня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213/95>.

12. Вівчаренко О.А. Гарантії права власності на землю в Україні: дисертація канд. юрид. наук спец. 12.00.06 / Олег Антонович Вівчаренко. – К.: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2005. – 199 с.

13. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.

Анотація

Антонюк У. В. Гарантії екологічних прав: проблеми наукової та нормативно-правової диференціації. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу критеріїв класифікації гарантій екологічних прав в Україні на основі аналізу чинного екологічного законодавства та здобутків вітчизняної наукової доктрини. Враховуючи роль законодавчого чинника пропонується гарантії екологічних прав поділяти на види за наступними критеріями: суб'єкт реалізації; зміст; форма (стадія) забезпечення; спрямованість; сфера.

Ключові слова: екологічні права, гарантії, охорона довкілля, забезпечення прав, екологічна безпека.

Аннотация

Антонюк У.В. Гарантии экологических прав: проблемы научной и нормативно-правовой дифференциации. – Статья.

Статья посвящена анализу критериев классификации гарантий экологических прав в Украине на основе анализа действующего экологического законодательства и достижений отечественной научной доктрины. Учитывая роль законодательного фактора, предлагается гарантии экологических прав делить на виды по следующим критериям: субъект реализации; содержание; форма (стадия) обеспечения; направленность; сфера.

Ключевые слова: экологические права, гарантии, охрана окружающей среды, обеспечение прав, экологическая безопасность.

Summary

Antoniuk U. V. Guarantees of Environmental Rights: Problems of Scientific and Regulatory Differentiation. – Article.

The article analyzes the classification criteria guarantees environmental rights in Ukraine based on the analysis of current environmental legislation and achievements of national scientific doctrine. Given the role of legitimate factors proposed environmental safeguards human subdivided into groups, according to the following criteria: an implementation; content; form (stage) support; orientation; area.